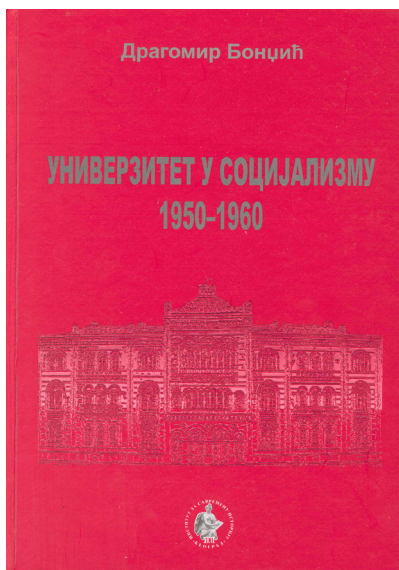

ПРИКАЗИ

УДК 378.4(497.11)“1950
/1960”(049.3)

Слободан Селенић

УНИВЕРЗИТЕТ У СОЦИЈАЛИЗМУ: ВИ- СОКО ШКОЛСТВО У СРБИЈИ 1950–1960

Драгомир Бонцић,
Београд, 2010, стр. 550.

Мало је институција које су Срби основали у деценијама великог националног полета током 19. и почетком 20. века, а које су

дочекале 21. век. Једна од њих је Београдски универзитет и високо школство уопште. Проучавању Београдског универзитета, високог школства, просветних и културних прилика на српском и југословенском простору током 20. века, у потпуности се посветио др Драгомир Бонцић, научни сарадник Института за савремену историју. Из његовог упорног истраживања и плодног рада, које траје више од једне деценије, до сада су изнедрене три монографије и више десетина научних чланака.

Књига др Драгомира Бонцића *Универзитет у социјализму: високо школство у Србији 1950–1960* представља део докторске дисертације, одбрањене на Филозофском факултету у Београду. Хронолошки и тематски, она се наставља на Бонцићеву претходну књигу – *Beogradski univerzitet 1944–1952*. С обзиром на то да је аутор у својој првој књизи обрадио не само период од 1944. до 1952, већ је у уводном делу дао веома детаљан преглед високог школства у првој половини 20. века, то можемо рећи да је појавом ове књиге, др Драгомир Бонцић

заокружио причу о историјату високог школства и Београдског универзитета од почетка 20. века, тј. од оснивања универзитета, па све до шездесетих година прошлог века.

Основну структуру књиге чине увод и десет глава. Мада издељена у десет глава, структуру књиге представљају две велике целине: у првом делу су обрађени процеси, установе и политика државе према високом школству, а у другој људи који су чинили високо школство (наставно особље и студенти). Конкретније говорећи, на страницама књиге су уочљиве бројне велике истраживачке целине и области: самоуправљање на Универзитету, реформа и демократизација високог школства педесетих, однос науке и идеологије, југословенска сарадња, наставници, асистенти, студенти итд.

У уводном делу аутор је у кратким цртама, али прегледно и сликовито, представио развој високог школства у првим послератним годинама и друштвене и политичке услове који су утицали на развој високог школства током педесетих година, полазећи од става да је стање науке и високог школства у Србији било „посебно одређено послератним друштвено-економским и културно-просветним приликама у земљи, као и наслеђеним стањем у овим областима“. У наслеђено стање могу се

убројати ратна разарања и неписменост (у Србији је 1948. било 26,7% неписмених старијих од десет година, а у Југославији 33,9% деце узраста од 7 до 14 година није ишло у школу). Аутор износи бројне поразне податке о ратним разарањима: потпуно је уништен 71 институт, знатно оштећено 58, незнатно 48, страдали су семинари, библиотеке, лабораторије, клинике, заводи... Зато су први дани у животу универзитета после рата протicali у обнови. Са друге стране, под утицајем политике државе и КПЈ, југословенско друштво доживљавало је коренисте промене, спровођени су индустријализација и урбанизација, измењена је социјална структура становништва, смањиван је број пољопривредног становништва, Југославија је била земља великих унутрашњих миграција из села у градове, од почетка педесетих уведено је самоуправљање, наука и култура добиле су нову улогу после Трећег пленума ЦК КПЈ 1949, спроведена је децентрализација управљања науком, културом и просветом, чиме је створена другачија атмосфера у односу на период агитпропа и совјетског наслеђа, чињени су велики напори да се искорени неписменост...

Новој политичком курсу је морало да буде прилагођено и високо школство, па је током педесетих година самоуправљање увођено и на универзитете. Бон-

цић је описао значај законских прописа, пре свега Општег закона о универзитетима из 1954, који је почео да се примењује од школске 1954/5. године, затим републичког закона, статута универзитета итд. Показао је како је у пракси изгледало увођење у високо школство „нове тековине социјалистичког друштва – друштвеног управљања“. Описао је рад државних институција, начин усвајања нових закона и других правних аката, оснивање нових тела, изборе и састав универзитетских и факултетских савета, начине на који је Партија успостављала доминацију у овим телима, студентске изборе и изборе за представнике асистената и професора, раскорак између теорије и жеља власти и стања на факултетима, указао на појаве на које је власт гледала са неодобравањем (на првим студентским изборима гласало је, за тадашње прилике недовољних, 53% студената, причему је неважећих листића било чак 4,8%, седницама Савета Универзитета 1958. присуствовало је само 25% чланова), анализирао је реакције Партије на увођење новог система у високо школство итд. Закључио је да су до октобра 1954. почели да раде сви органи управе Универзитета и факултета по новом закону, што је био почетак друштвеног управљања на универзитету. Аутор указује и на значај доношења републичког

Закона и статута факултета 1956, чиме је „систем друштвеног управљања у високом школству био окружен“. Детаљно и илустративно Драгомир Бонцић је описао и бројне слабости режима студирања које су у другој половини педесетих година довеле до реформе школства: ниска посећеност предавања која је у испитним роковима падала на 10%, запажање да студенти „уче, а не студирају“, слаб успех на испитима, одустајање о испита и велики број заосталих испита, ниска просечна оцена (мало изнад 7), недовољни капацитети који нису пратили снажан пораст броја студената (у Београду је студирало 45.000 студената, а капацитети су били довољни за 9.000), недовољан број и лош квалитет уџбеника, слабо предзнање дела студената, мали број дипломираних студената (свега четвртина од уписаних), студије је редовно завршавало свега 3–4% студената (у свету 80–85%), дуго студирање (сваки дипломирани студент је студирао 50% дуже него што је било предвиђено), школовање једног факултетски обазованог човека било је скупо (коштало је 70% више него што је било нормално) итд.

Сви наведени недостаци утицали су на власт да од 1957. почне да спроводи реформу високог школства у систему, организацији, садржају и материјалној основи, како би студирање било ефи-

касније и како би друштво брже добило висококвалификоване људе. Зато је инсистирано на „што ближем контакту наставника и студената, равномерном оптерећењу студената појединим предметима..., практичном раду студената...“. Повећаван је број скрипти и уџбеника, за шта су издвајана већа средства него раније, предузете су законске мере како би се скратиле студије итд. Аутор је обратио пажњу на резултате предузетих мера, оцене које су стизале из партијских и државних органа, али и на критике, отпоре и проблеме који су их пратили. Из Бонџићеве књиге видимо да је значајне промене донело и отварање факултета и универзитета ван Београда („деметрополизација“), процес који је узео маха од друге половине педесетих, одвијајући се паралелно са реформом високог школства. Аутор прати пут који су Нови Сад, Ниш, Крагујевац и Приштина прешли од првих факултета до израстања у универзитетске градове (први факултети у Новом Саду, Филозофски и Пољопривредни, отворени су 1954, а Нови Сад је постао универзитетски град 1960). Описао је наставу у првим годинама постојања факултета у унутрашњости Србије, истоветне проблеме који су је пратили у свим градовима (недостатак простора, питање смештаја и исхране студената, наставних кадрова...), описао студентски

политички, друштвени, забавни, спортски, културни и уметнички живот, истакао значај ових високошколских установа за локалне средине, али и високо школство и друштво уопште, показао планове и намере власти, подвукао велику улогу коју је имао Београдски универзитет у оснивању ових факултета итд. На исти начин аутор је пратио и оснивање факултета у Бору, који једини није прерастао у Универзитет.

Једна од централних тема Бонџићевог рада је однос власти и науке, високог школства и интелектуалаца, с обзиром да је владајућа КПЈ сматрала да је наставни и научни рад требало прожети марксизмом-лењинизмом и ослободити га остатака „буржоаског“ и капиталистичког друштва и с обзиром на чињеницу да је из партијског центра и креирана државна политика према високом школству. Идеолошки и политички владајући систем захтевао је да „политичност“ и „идејност“ буду уткани у основе школе и науке, тј. да настава буде прожета марксизмом-лењинизмом, а да из ње буду одстрањени остаци онога што се сматрало за поражено капиталистичко друштво, културу и науку. То је значило да за партијско руководство није постала објективна научна делатност, већ две, супротстављене „науке“ – „буржоаска“ и „марксистичка“. Тиме је и „вишевековна достигнућа науке

требало пропуштати кроз решето идеолошке, марксистичке критике“. Овом идеолошком притиску и наметању политичких погледа на науку, посебно су биле изложене друштвене и хуманистичке науке. Владајуће идеолошке постулате према науци и школству Бонцић упечатљиво показује користећи најзначајније ставове водећих државних функционера или партијских идеолога – Јосипа Броза, Милована Ђиласа, Митре Митровић, Родољуба Чолаковића, али и комуниста у редовима професора и научника – Душана Недељковића, Синише Станковића и Павла Савића. Аутор показује како су оваква схватања пласирана у високошколској настави, од увођења марксизма-лењинизма као обавезног предмета на свим факултетима школске 1948/9, увођења предвојничке обуке, која је после сукоба са ИБ-ом требало да послужи оспособљавању студената и припреми за одбрану земље, преко прожимања градива свих предмета идеолошким садржајима, до увођења још једног предмета диктираног идеолошким и политичким мотивима – Основи друштвених наука. Аутор је истакао значај Идеолошке комисије, основане маја 1955. Она је имала групу из области науке, културе и уметности, посвећивала пажњу оснивању Института друштвених наука, расправљала о идеолошкој активности на универзи-

тетима, научно-истраживачком раду, идејним кретањима у појединим наукама, марксистичкој литератури, настави историје у школама итд. Осим што је прича о овим, као и многим другим, настојањима власти да идеолошким утицајем успостави контролу над наставним процесом и садржајима на факултетима, Бонцићев рад је и прича о разноврсним проблемима на које је напор власти наилазио: предмет Основи друштвених наука до почетка шездесетих година није предаван на свим факултетима, многи студенти су га игнорисали, наставни садржаји нису били усаглашени и уједначени, није постојао довољан број наставника..., а проблеми су посебно били изражени на техничким и природним факултетима.

Бонцићев рад неретко „искаче“ из републичких оквира, па аутор развитак високог школства у Србији ставља у југословенски контекст. Део рада је посвећен међууниверзитетској и међуфакултетској сарадњи на југословенском нивоу. Бонцић опширно пише о различитим видовима сарадње и повезивања југословенских факулета и универзитетских центара: међусобно присуство делегација отварању и почетку рада факултета и универзитета после рата, сарадња по питању организације и садржаја наставе како би се постигло уједначавање наставних планова и про-

грама, састанци и конференције истородних факултета, узајамне посете наставника, држање предавања и курсева, допринос Београдског универзитета стварању и раду универзитета у Сарајеву и Скопљу, усавршавање и специјализација асистената и наставника, размена уџбеника, литературе и информација међу библиотекама факултета, заједничко писање уџбеника за поједине предмете, међуфакултетске и међуниверзитетске конференције, међукадетарски састанци, оснивање Заједнице југословенских универзитета 1957. исл. Ипак, упркос развијене и свестране сарадње научних центара широм Југославије, пажњу завређује и ауторова запитаност о ефектима ове сарадње, поткрепљена подацима по којима је на југословенским универзитетима гостовање наставника из иностранства било далеко присутније од гостовања наставника из других југословенских градова и да су југословенски научници радије ишли у иностранство него у суседне републике (аутор наводи податак за 1959, према коме је 10 наставника из Сарајева било у иностранству, а само пет на југословенским универзитетима), да је размена била слаба и углавном сведена на кратка гостовања и одржавање предавања у облику курса на предметима на којима су недостајали предавачи и да се та сарадња углавном заснивала на

добрим личним односима. Бонцић наводи и податке из којих се види да је у настави неких предмета у Београду било недовољно југословенских садржаја, да је у дипломским радовима из историје било мало тема невезаних за Србију и Србе, да на катедри југословенске књижевности у Београду није предавана македонска и словеначка књижевност.

Други део Бонцићеве књиге посвећен је наставницима и студентима. Неколико особина намећу се као трајне карактеристике овог периода: пораст броја наставника и студената, стални недостатак наставника и асистената у поређењу са бројем студената и идеолошки и политички уплив у њихов живот... Избор наставника био је подложен идеолошким и политичким, а не само стручним мерилима, па је и борба КПЈ и „реакције“ за утицај међу наставницима и асистентима била увек присутна, уз закључак да Партија није успела да до краја потчини наставни кадар својим захтевима. Ипак, из различитих разлога, удаљавање непожељних наставника је остала константа током целог проучаваног периода: од оних који су стрељани као непријатељи у зиму 1944/45, одлуке Суда части о уклањању 37 наставника 1945, пензионисања 23 наставника јуна 1945, осуђивања на затворске казне политичких противника, уклањања са Универзитета неко-

лико присталица ИБ-а, до чистки на Медицинском факултету (уклоњено је или пензионисано из политичких разлога 20 наставника током прве послератне деценије) и суђења професорима Жујовићу и Страњаковићу 1958. Овоме треба додати да се неколико наставника после рата није ни вратило на Универзитет из емиграције. Дакле, из различитих разлога, Универзитет је у овом периоду изгубио више стотина наставника и асистената (до 1949. са свих универзитета у земљи уклоњено је 165 наставника и 81 асистент). Партијске организације на Универзитету настојале су да „преваспитају“ наставнике, „преведу их на позиције марксизма-ленинизма“, придобију за учешће у друштвеном и политичком раду, ангажују у обнови земље итд. Са друге стране, аутор показује да однос Партије и наставника који нису били политички подобни није био једносмеран процес, и да је тај однос био обележен и интеграцијом, компромисима, сарадњом, партијским прагматизмом итд., па је део уклоњених наставника касније враћан у наставу.

Бонцић је детаљно изложио законску регулативу о избору наставног особља и последице на састав, избор и рад наставника и асистената (реизборност, јавност избора, увођење друштвеног управљања, тј. укључивање лица ван факултета у факултетске ор-

гане). Осим политичког надзора и притиска, аутор је истакао и бригу државе за материјални положај наставника и асистената (повишење припадљености, награђивања, решавање стамбеног питања, хонорари за прековремени рад и рад ван Београда, додаци), али и изнео податке који показују да многи наставници нису имали решено стамбено питање. Бонцић је указао и на смену генерација професора Београдског универзитета која се одвијала током педесетих година, одлазак са животне и научне сцене научника који су били професори још од станка Универзитета 1905. године или су то постали пред балканске ратове или између светских ратова, и долазак на њихова места генерација асистената и професора који су студије завршили у социјалистичкој Југославији.

Драстично повећање броја студената после рата је једна од кључних одлика живота студентске популације. У Србији и Југославији се број студената средином педесетих повећао више од четири пута у односу на стање пре рата. То је била последица либерализације уписа на факултете педесетих година, тј. могућности да сваки грађанин упише студије, без обзира на претходну школску спрему. Процес либерализације уписа студија био је део политике измене смисла високошколског образовања, тежње да

се универзитетска настава приближи пракси, да се добију кадрови за непосредну производњу и да се укине традиционални „дуалистички“ школски систем по коме је интелигенција образована преко гимназија које су једино давале могућност наставка школовања на универзитету. Аутор убедљиво показује како се број студената повећавао до граница које су угрожавале нормално одвијање процеса наставе како би био испуњен социјални програм Комунистичке партије да високо образовање буде доступно свим грађанима.

Истовремено, Бонцић је скрећуо пажњу и на колебања власти у потрази за моделом уписа студија који би највише ускладио могућности факултета са политиком државе, па чак и на неслагање Јосипа Броза са неким од усвојених предлога. Аутор је показао и какве је последице имала политика либерализације уписа студија: драматично повећање броја студената, преоптерећеност факултетских капацитета, социјалне промене у структури студената (већи прилив студената из радничких и сељачких породица), промене у структури студената по струкама (правни и теолошки факултети више нису имали доминантан положај), слабо предзнање дела студената, лоши услови рада, одуговлачење студија (средином педесетих више од

четвртине студената Београдског универзитета били су апсолвенти) итд.

Како је КПЈ у студентима видела заматак „нове социјалистичке интелигенције“, то су студенти били под сталним политичким и идеолошким надзором и притиском КПЈ који је спровођен преко партијских и студентских организација на Универзитету, при чему је политичким радом руководио Универзитетски комитет. Ове организације су контролисале политички живот студената, вршиле идеолошку и политичку „диференцијацију“, биле су задужене за усмеравање друштвеног, материјалног, спортског, културног и свакодневног живота студената, вршећи идеолошко-политички и агитационо-пропагандни рад и индоктринацију студената. Радиле су и на подстицању ентузијазма, такмичења, патриотизма, колективизма, неговале су традиције студентског покрета, револуције и НОБ-а. Студенти су подстицани да учествују на изборима, у масовним демонстрацијама, митинзима подршке политици режима и у другим политичким догађајима. Партијска и студентска организација су радиле и на сузбијању стране пропаганде, борби против ИБ-а, откривању политичких противника итд. Циљ свих ових активности био је да се студенти укључе у политички и друштвени живот земље и да

се вежу за КПЈ. Аутор реконстру-ише и број студената уклоњених са Универзитета из политичких разлога, број ибеоваца, повратника са Голог отока, кажњених итд. Наводи да је крајем 1951. међу студентима било 2.553 ибеовца и 154 повратника са Голог отока, да је, према непотпуним подацима, током 1950. са Универзитета уклоњено 120 студената, а у првој половини 1952. њих 135.

Богат колорит живота и рада студената употпуњују подаци о њиховим листовима и часописима, клубовима, недељама медицине, фармације и ветерине, предавањима, курсевима, дискусијама, трибинама итд. Посебан простор Бонџић је посветио животу студената, исхрани, смештају, свакодневним проблемима. На исти начин на који факултети у којима су пратили наставу ни изблиза нису имали капацитете довољне за све студенте, ни мензе и студентски домови нису могли да приме све којима су били потребни кревет и храна. Сliku мензи и домова аутор је убедљиво дочарао описом пренатрпаности домова, соба са илегалцима, нехигијене, туча, лоших услова за учење, недовољно хране... Овакво стање илустровао је обиљем података: крајем четрдесетих хиљаду студената се враћало кући или „лутало“ по Београду и спавало на станцима и у парковима; у домовима је било 20% станара више од капа-

цитета; средином педесетих у домовима је становало мање од 20% српских студената, али за четвртину више од капацитета, док се у мензама хранило 33% високошколаца; 1957. године се у 12 мензи у Београду хранило 11.500 студената, а капацитет је био 6.000, па се храна издавала у пет или шест смена... Аутор дочарава и напор државе да материјално помогне студенте и превазиђе проблеме исхране и смештаја, па нас упознаје са напорима за изградњу нових студентских домова и отварање нових мензи, као и са политиком стипендирања студената.

Књига др Драгомира Бонџића *Универзитет у социјализму: високо школство у Србији 1950–1960* је резултат ауторовог вишегодишњег марљивог и систематског истраживања. Знања која она доноси су утемељена на подацима из више од 40 архивских фондова, седамдесетак томова објављених извора, више од 40 наслова штампе и периодике и око 200 монографија, брошура и чланака. Та знања су читаоцима понуђена у преко 500 страна текста. Осим богате изворне основе и великог истраживачког искуства аутора, препорука читаоцима је и одлична техничка опремљеност књиге и самог текста, велики број прегледних табела које поткрепљују закључке који су изнети у тексту, као и десетине фотографија датих у прилогу на крају

књиге, којима је Бонцић оживео и читаоцу још више дочарао време о коме пише (фотографије факултета, професора, партијских и државних функционера, детаља из студентског живота и рада професора итд.). Закључујемо да су знања до којих је аутор дошао чврсто заснована на историјским изворима и дометима раније историографије, саопштена јасно и разумљиво, прецизним језиком науке, да је текст сасвим ослобођен идеолошких или других ненаучних примеса, иако се ради о периоду који је протеклих деценија често био изучаван из ненаучних побуда. Зато је утисак да је Бонцићева књига веома драгоцен допринос историографији уопште, проучавању југословенског и српског друштва, науке, просвете, положаја високог школства у социјализму, односа власти и интелигенције, али и важан допринос проучавању историје југословенске комунистичке партије.

